

UDK 7.0/77

Zagreb, 2009.

ISSN 0350-3437

Radovi Instituta za povijest umjetnosti 33
Journal of the Institute of History of Art, Zagreb

Tanja Trška Miklošić

Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Neostvoreni projekt isusovačke crkve i kolegija (1659.) u Dubrovniku

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 20. 9. 2009. – Prihvaćen 5. 10. 2009.

UDK: 726.012.2(497.5 Dubrovnik)“1659”

Sažetak

U radu se objavljuju crteži sačuvani u Državnom arhivu u Dubrovniku vezani za prvi projekt isusovačkoga kolegija i crkve nastao prije velikog

potresa 1667. godine, kojima se na temelju arhivskih dokumenata precizira datacija i razjašnjava kontekst njihova nastanka.

Ključne riječi: *arhitektura, 17. stoljeće, Dubrovnik, isusovci*

Sklop isusovačke crkve i kolegija u Dubrovniku, podignut između 1699. i 1725. godine,¹ predstavlja jedno od najvažnijih ostvarenja barokne arhitekture u Hrvatskoj (sl. 1), ocijenjeno kao: »prijelomno djelo u povijesti hrvatske arhitekture, jer s njime počinje razdoblje zrelog i kasnog baroka.«² Prvi projekti za njegovu izgradnju nastali su četrdesetak godina prije početka radova na današnjem zdanju, a ostali su neostvoreni jednim dijelom zbog velikog potresa koji je zadesio Dubrovnik 1667. godine.

Zamisao o osnivanju isusovačkoga kolegija u Dubrovniku javlja se 1555. godine,³ još za života osnivača Družbe Isusove sv. Ignacija de Loyola (u. 1556.), kada Dubrovčani traže osnivanje kolegija u svome gradu. Međutim, zbog malog broja članova koje bi kolegij mogao uzdržavati njihov je prijedlog tada bio odbijen. U napore oko uvođenja isusovačkoga reda u Dubrovnik uključio se i netom izabrani dubrovački nadbiskup Lodovico Beccadelli (Bologna, 1501. – Prato, 1572.), koji se tijekom čitava razdoblja svog boravka u Dubrovniku (1555.–1560.) zalaže za dolazak isusovačkih otaca i misionara koji bi se brinuli za obrazovanje i duhovni život vjernika.⁴ Iako su isusovci pojedinci povremeno djelovali u Dubrovniku i tijekom druge polovice 16. stoljeća,⁵ rezidencija je otvorena 1604., a kolegij tek 1658. godine, i to zahvaljujući ostavštini Marina Gundulića iz 1634. godine, kojom su osigurana sred-

stva za osnivanje i izgradnju kolegija.⁶ Određeni pomaci u vezi s dolaskom isusovaca u Dubrovnik dogodili su se tek više od dvadeset godina nakon Gundulićeve oporuke, u vrijeme kada na mjesto generala isusovačkoga reda stupa Goswin Nickel (1652.–1664.), ključna osoba u pregovorima s Republikom za nastajanje prvoga projekta. Godine 1653. dubrovački Senat povjerava pitanje dolaska isusovaca u Grad opatu Stjepanu Gradiću (Dubrovnik, 1613. – Rim, 1683.), koji tada u Rimu obnaša dužnost diplomatskog predstavnika Republike pri Sve-toj Stolici,⁷ te počinje svoju dugogodišnju aktivnost posrednika između vrha isusovačkoga reda i Dubrovačke Republike.

U listopadu 1653. godine u Dubrovnik je poslan isusovac Giovanni Battista Canauli kako bi s Republikom dogovorio mjesto za podizanje kolegija i crkve.⁸ Canauli tijekom svoga boravka u Dubrovniku⁹ radi plan dijela grada u kojemu je trebao biti podignut isusovački kolegij i crkva. Plan je objavio Kruno Prijatelj (1958.),¹⁰ a prikazuje posjede koji su imali biti zahvaćeni izgradnjom, te stoga i otkupljeni od tadašnjih vlasnika. Premda je otkup zemljišta i kuća u južnome dijelu grada počeo već 1636. godine, kada je u korist dubrovačkih isusovaca otkupljena kuća u Ulici sv. Nikole (»nella strada di S. Nicolò«),¹¹ kupoprodaja parcela i na njima izgrađenih nekretnina nije išla glatko, te Canauli 1656. godine napušta Dubrovnik neobavljena posla.¹²

1 Isusovačka crkva i kolegij u Dubrovniku
Jesuit church and college in Dubrovnik

Pitanje podizanja kolegija ponovno se pokreće tek 1658. godine dolaskom Orsata Ranjine na mjesto superiora dubrovačkoga kolegija. Iz uputa koje je Ranjina dobio od generala reda Goswina Nickela povodom svoga odlaska u Dubrovnik razvidno je da naponi koje je nekoliko godina ranije uložio Canauli nisu urodili plodom, jer se u njima navodi: »iz izvještaja o. Canaulija, koji je prije dvije godine bio u Dubrovniku, ustanovilo se da zapravo ništa nije uređeno u pogledu mjesta budućega kolegija«. ¹³ Otac Ranjina dobiva u zadatak da »pomno razvidi je li o. Canauli izabrao zgodno mjesto za kolegij, posebno neka pogleda crkvu koja bi (...) se navodno dodijelila«. ¹⁴ Namjera generala reda Nickela bila je izgraditi »kolegij evropskoga kroja«, te nije bio zadovoljan prijedlozima opata Stjepana Gradića iz 1657. godine o pregradnji postojećih kuća kojom bi se riješio smještaj redovnika i škole. ¹⁵ Stoga između 1659. i 1663. godine isusovci otkupljuju značajan broj kuća u Ulici Garbina (»in Garbina Uliza«), Ulici sv. Lucije (»in strada di S.ta Lucia«), te u Ulici sv. Margarite (»nella strada di S.ta Margarita«). ¹⁶ U travnju 1663. godine poslove oko otkupa još uvijek vodi Ranjina, a u studenome iste godine kao kupac je zabilježen superior Franjo Gundulić (Francesco Gondola). ¹⁷ Naredna je kupnja u spomenutom dokumentu zabilježena tek 1672. godine, dakle nakon velikog potresa, te je znakovito da se u tom razdoblju otkupljuju ruševine kuća, i to za znatno manje iznose od onih izdvojenih prije potresa. Isti dokument posljednju kupovinu bilježi 1690. godine, kada se otkupljuju ruševine i zemljište na kojemu se nalazila Crkva sv. Lucije (»le ruine, e il sito d.a Chiesa di. S.ta Lucia«), uništena u potresu 1667. godine. ¹⁸

U Državnom arhivu u Dubrovniku u arhivskoj mapi koja nosi natpis »Varie Carte relative alla fondazione della Chiesa e Collegio de Gesuiti a Ragusa degli anni 1654. e 1659.« sačuvani su crteži vezani za izgradnju isusovačkoga kolegija i crkve: ¹⁹ plan dijela grada u kojemu treba biti sagrađen kolegij s popisom objekata (sl. 2, 3, 4), ²⁰ prikaz površine koju bi trebao zauzeti isusovački sklop (sl. 9), ²¹ crtež pojedinačnih

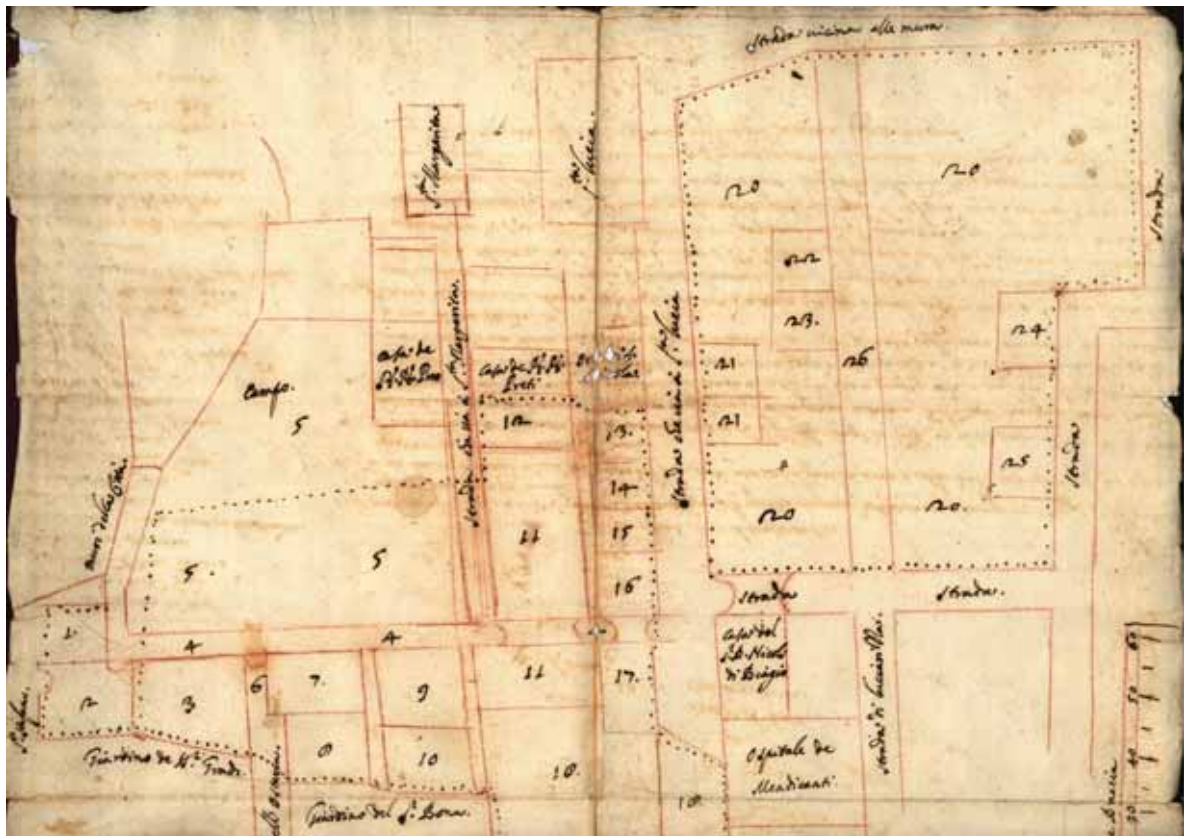

2 Giovanni Battista Canauli, plan dijela grada predviđena za izgradnju isusovačkog kolegija i crkve, 1654.

Giovanni Battista Canauli, plan of part of the city designated for the construction of the Jesuit college and church, 1654

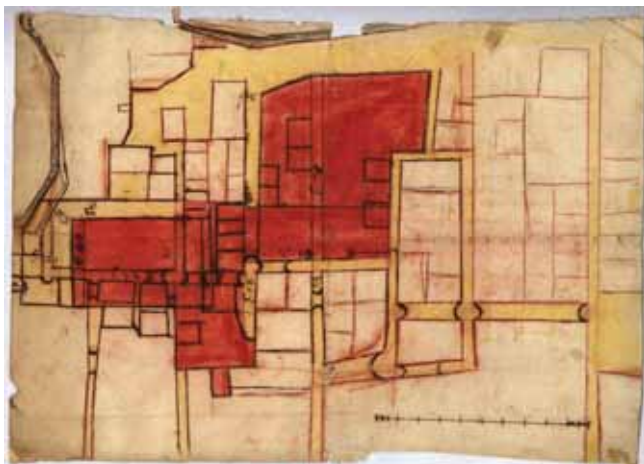
posjeda s naznačenim mjestom crkve i kolegija (sl. 5), ²² te detaljan projekt za isusovački kolegij i crkvu centralnoga tipa (sl. 6, 7), koji na poledini nosi natpis »Dissegno / Per la Chiesa Collegio, e Casa dei PP. della / Compagnia di Gesù«. ²³

Plan dijela grada u kojemu bi trebao biti izgrađen kolegij (sl. 2), dopunjen detaljnim popisom objekata označenih brojevima, istovjetan je s ranije spomenutim crtežom Giovannija Battiste Canaulija, koji je objavio Kruno Prijatelj (1958.). ²⁴ Na taj se plan sadržajno nadovezuje nedatirani crtež pojedinačnih posjeda (sl. 5), na kojemu je crvenom bojom preko prikaza postojećih parcela naznačeno mjesto koje bi trebao zauzeti isusovački kolegij s crkvom. Njime je, dakle, simultano prikazano postojeće urbanističko stanje dijela grada namijenjena izgradnji kolegija i crkve, te površina koju bi zauzeo isusovački sklop, odnosno oni objekti i zemljišta koje je trebalo otkupiti. Budući da parcelacija zemljišta na crtežu pojedinačnih posjeda odgovara stanju koje na svom planu bilježi Giovanni Battista Canauli, moguće ga je datirati u 1654. godinu, kada nastaje i Canaulijev plan. Područje predviđeno za buduću isusovački kolegij s crkvom na oba je crteža istovjetno, omeđeno točkastom linijom, kako to navodi sam Canauli u svom objašnjenju plana. ²⁵ Cijeli je plan rastumačen u dokumentu upućenom Vijeću umoljenih datiranom 22. siječnja 1654. godine (prilog

3 Giovanni Battista Canauli, plan dijela grada predvidena za izgradnju isusovačkog kolegija i crkve, 1654., detalj
 Giovanni Battista Canauli, plan of part of the city designated for the construction of the Jesuit college and church, 1654, detail

4 Giovanni Battista Canauli, plan dijela grada predvidena za izgradnju isusovačkog kolegija i crkve, 1654., detalj
 Giovanni Battista Canauli, plan of part of the city designated for the construction of the Jesuit college and church, 1654, detail

5 Prikaz pojedinačnih posjeda i mjesta gradnje isusovačkoga sklopa u Dubrovniku, oko 1654.

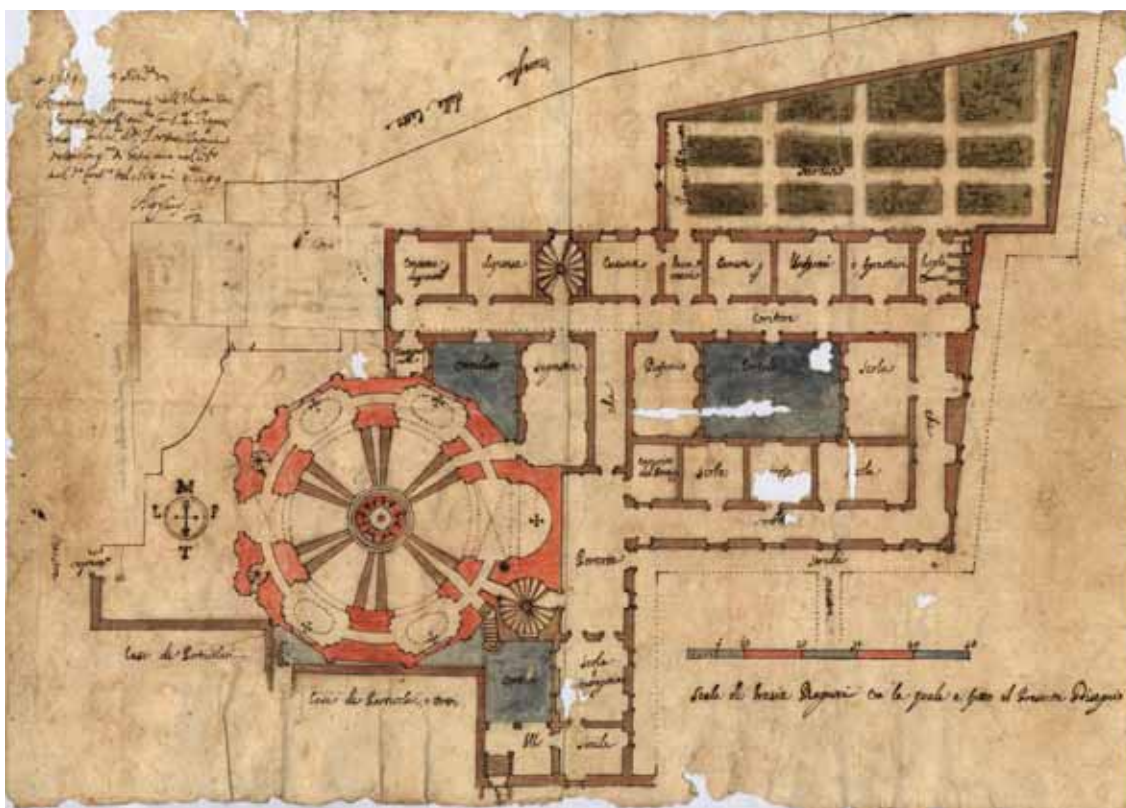
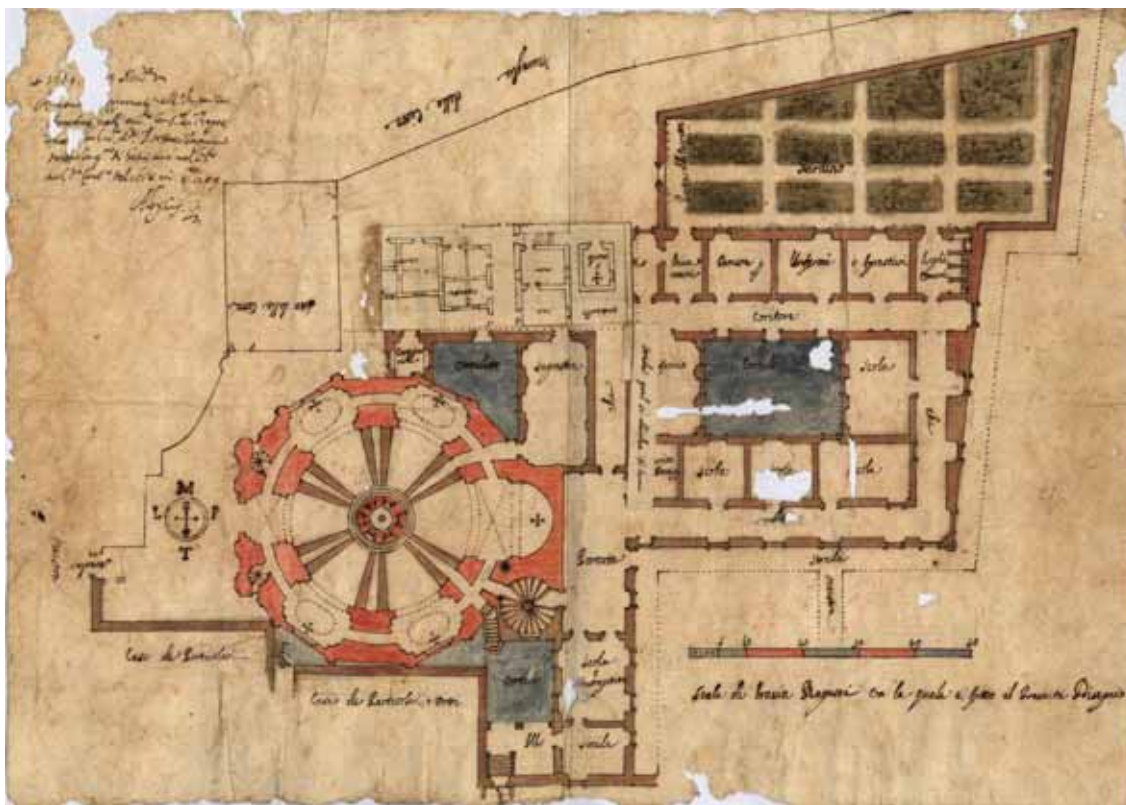
Depiction of individual possessions and place of construction of the Jesuit complex in Dubrovnik, about 1654

1),²⁶ u kojemu Canauli detaljno razlaže mjesto planirane izgradnje izmjereno deset dana ranije, a mjere koje ondje navodi ucrtane su i na spomenuti crtež pojedinačnih posjeda. Planiranim urbanističkim zahvatom trebalo je djelomično zatvoriti Ulicu Lučaricu, a da bi se izbjeglo zatvaranje Ulice sv. Lucije, Canauli predlaže gradnju luka nad dijelom ulice u kojemu su smještene kuće Garglieni i Biolocosi,²⁷ što je jasno naznačeno i na prikazu pojedinačnih posjeda (sl. 5). Kuće u vlasništvu crkvenih redova i bratovština, koje Canauli na svom planu dijela grada u kojemu treba biti izgrađen kolegij u objašnjenju izdvaja, budući da za njih treba tražiti dozvolu od pape, navode se u dokumentu upućenom Vijeću umoljenih 25. veljače 1654. godine (prilog 2).²⁸ U njemu se Canauli žali na odluku da isusovci za svaku kuću koju otkupe od crkvenih redova i bratovština moraju izgraditi ili kupiti druge kuće koje će dati u zamjenu, i to prije nego što postanu vlasnici onih koje su od svećenstva otkupili. Canauli izražava zabrinutost da će takva odluka negativno utjecati na dolazak učitelja i otvaranje škole, pa tako i na izgradnju isusovačkoga kolegija.

Granice isusovačkoga sklopa planirana 1654. godine, naznačena crvenom bojom na spomenutom crtežu pojedinačnih posjeda (sl. 5), u obrisu se podudaraju s vanjskim granicama kolegija i longitudinalne trobrodne crkve prikazane na jednom od crteža, sačuvanom u pariškoj Bibliothèque Nationale te označenom natpisom »Disegno della / chiesa et collegio di / Ragusa«. Richard Bösel (1986.) smatra ga najranijim i datira u 1658. godinu, te kao autora navodi superiora Ranjinu.²⁹ Isti autor određuje spomenuti crtež kao jedan od onih koji su u lipnju 1658. godine poslani u Rim, a koji se u dokumentima spominju kao »pianta del sito« i »pianta della Chiesa, e Collegio disegnato«. Budući da na njemu kolegij i trobrodna crkva zauzimaju područje gotovo istovjetno s onim naznačenim na Canaulijevu planu i na prikazu pojedinačnih posjeda iz 1654. godine, moguće je pretpostaviti da se ovaj najraniji projekt isusovačkoga sklopa također može datirati u godine

Canaulijeva boravka u Dubrovniku (između 1654. i 1656.). Uz to, navedeni projekt ne predviđa zatvaranje Ulice sv. Lucije, za čime se ukazala potreba tek 1659. godine; štoviše, nad njom još prikazuje lukove koji se spominju u pojašnjeljima Canaulijeva plana iz 1654. godine.

Promjene u predviđenom urbanističkom zahvatu u odnosu na onaj koji je planirao Canauli nastale su nekoliko godina poslije, o čemu svjedoči projekt za isusovački kolegij i crkvu centralnoga tipa sačuvan u istoj arhivskoj mapi (sl. 6, 7).³⁰ Na njemu se, unatoč oštećenjima papira, u gornjem lijevom kutu može pročitati natpis: »1659... Nov.re / ... (a)pprovato nell'Instanza / (A)ccetato nell' ecc.o Cons.o di Pregati / fatt... elm.mo... P. Orsatto Ragnina / della Comp.a di Gesù come nel libro / del d.o Cons.o del 1658 in c.te 209 / Aloysius«. Natpis upućuje na dokument od 13. studenoga 1659. godine (prilog 3),³¹ kojim tadašnji superior dubrovačkoga kolegija Orsat Ranjina moli Vijeće umoljenih da radi proširenja gradilišta dopusti zatvaranje Ulice sv. Lucije, te da se isusovcima ustupi Kapela sv. Nikole od Tolentina s vrtom,³² kuća Angela Constantina u Ulici sv. Margarite, njoj pridružena kuća bratovštine svećenika (bratovština dubrovačkih popova sv. Petra *in cathedra*),³³ te nasuprot njima još tri kuće: jedna također u vlasništvu spomenute bratovštine, druga pjesnika Vladislava Menčetića (Vladislavo di Girolamo Menze)³⁴ i treća bratovštine cipelara (»Confraternità de Calzolari«).³⁵ Crtež kolegija s crkvom očito je služio kao prilog navedenoj molbi Orsata Ranjine, koju Vijeće umoljenih prihvaća. O tome svjedoči komadić papira nalijepljen u gornjem dijelu crteža nad prikazom jednog dijela zgrade kolegija. Pričvršćen je samo s lijeve strane, a ilustrira upravo kuće koje su isusovci zatražili od Vijeća: Kapelu sv. Nikole s vrtom, pet kuća i Ulicu sv. Lucije, označenu kao »Strada qual si desidera di serrir« (sl. 6). Na Canaulijevu planu iz 1654. godine (sl. 3) Ulica sv. Lucije nije bila predviđena za zatvaranje, a prema ovom se projektu ima zatvoriti i kolegij proširiti prema jugu navedenim posjedima traženima u molbi Vijeću umoljenih. Nadalje, na Canaulijevu je crtežu u gornjoj lijevoj četvrtini crteža označena Ulica sv. Margarite (»strada che va a S.ta Margarita«), te s njezine obje strane dvije kuće u vlasništvu svećenika (svaka označena natpisom »casa de R. R. Preti«). Dalje prema zapadu označen je vrt Sv. Nikole (»orto di S. Nicola«) na mjestu gdje je na kasnijem crtežu kolegija i crkve ucrtana kapela sv. Nikole s malim vrtom ispred nje (»orticello«). Canaulijev plan i ranije spomenuti, njemu suvremeni prikaz pojedinačnih posjeda (sl. 5) točkastom linijom obuhvaćaju posjede koji trebaju biti zahvaćeni izgradnjom kolegija i crkve, a navedene kuće svećenika i vrt Sv. Nikole, kao ni Ulica sv. Lucije (»strada che va a S.ta Lucia«) ne ulaze u predviđenu cjelinu. Stoga je Orsat Ranjina, s obzirom na već izrađeni projekt kolegija i crkve, krajem 1659. godine morao zatražiti dozvolu za proširenje *fabriche* izvan zemljišta koje je isusovcima odobreno u vrijeme Canaulijeva boravka u Dubrovniku 1654. godine.³⁶ U sve je upućen i general reda Nickel, koji krajem studenoga 1659. godine u pismu superioru Ranjini spominje proširenje mjesta gradnje, te svoju namjeru traženja papine dozvole za rušenje Crkvice sv. Nikole, ukoliko molba za proširenjem bude odobrena.³⁷ Iz navedenoga je moguće zaključiti da je spomenuti nacrt

6 Serafino Fabrini, projekt za isusovačku crkvu i kolegij u Dubrovniku, 1659. (prikaz s objektima namijenjenima rušenju)

Serafino Fabrini, plan for the Jesuit church and college in Dubrovnik, 1659 (depiction with structures designated for demolition)

7 Serafino Fabrini, projekt za isusovačku crkvu i kolegij u Dubrovniku, 1659.

Serafino Fabrini, plan for the Jesuit church and college in Dubrovnik, 1659

isusovačkoga kolegija s crkvom centralnoga tipa nastao sigurno prije 13. listopada 1659. godine.

Gotovo istovjetan crtež kolegija i crkve centralnoga tipa sačuvan je u Bibliothèque Nationale u Parizu,³⁸ koji se od dubrovačkoga crteža razlikuje u nekoliko detalja: pariški crtež ne sadrži papiric s objektima namijenjenima rušenju, a izvan granica budućega isusovačkog sklopa na južnoj strani prikazuje crkve sv. Margarite i sv. Lucije, koje neće biti uključene u građevinski zahvat. Navedene razlike dodatno potvrđuju pretpostavku da je crtež sačuvan u Državnom arhivu u Dubrovniku bio zamišljen kao prilog molbi superiora Ranjine za proširenjem gradilišta, a da je pariški crtež bio onaj poslan u Rim na odobrenje projekta, budući da su general reda i savjetnik gradnje (*consiliarius aedificiorum*) trebali vidjeti projekt cjeline, a ne nužno i objekte predviđene za rušenje. Pariški crtež s crkvom centralnoga tipa ne sadrži naznaku godine u kojoj je nastao, te ga Richard Bösel pripisuje Serafinu Fabriniju i oprezno datira »nakon 13. VIII. 1661. (?)«. ³⁹ Razlog tomu je pismo generala reda Goswina Nickela Orsatu Ranjini, datirano tim datumom, u kojemu Nickel obavještava Ranjinu da je pristigao nacrt pročelja kolegija, koje je trebalo učiniti manje raskošnim.⁴⁰ Budući da detaljan crtež centralne crkve i kolegija sačuvan u Parizu (kao ni onaj u Dubrovniku) ne prikazuje dva portala na sjevernom pročelju kolegija, kao što je to slučaj na crtežima koje Bösel datira u proljeće 1661. godine (no koji ne sadrže tlocrt crkve, nego samo obrisno naznačuju njezin smještaj),⁴¹ autor zaključuje da se radi o novom crtežu s izmijenjenim portalima prema uputama generala reda. No, crtež sačuvan u Dubrovniku, sadržajno podudaran i stoga istovremen s pariškim crtežom s prikazom centralne crkve, svojim natpisom, dokumentom na koji taj natpis upućuje i prikazom objekata predviđenih za rušenje potvrđuje da se oba crteža mogu antedatirati u 1659. godinu.

Nekoliko podataka o tome kako je mogao izgledati prvi projekt kolegija aktualan u vrijeme dolaska Orsata Ranjine na mjesto superiora (1658.) sadržan je u uputama koje je Ranjina dobio od generala reda Goswina Nickela prilikom svoga odlaska u Dubrovnik.⁴² U pismu upućenom Ranjini datiranom 28. veljače 1658. godine Nickel između ostaloga nalaže: »Pri izboru mjesta neka pripazi je li to mjesto [za kolegij koje je bio odabrao otac Canauli] dovoljno za dobre stanove, za crkvu i pet školskih razreda. Mora biti dosta prostora za stanovanje barem 16 redovnika, k tomu još za goste i bolesnike, a škola mora biti spojena s kolegijem.«⁴³ Projekt za kolegij i crkvu sačuvan u Državnom arhivu u Dubrovniku ispunjava sve zahtjeve generala reda: zgrada u kojoj je bilo predviđeno održavanje nastave spojena je s kolegijem smještenim u južnom dijelu sklopa, te sadrži pet učionica (označenih natpisima »scola«), od kojih su četiri smještene na sjevernoj i zapadnoj strani unutrašnjega dvorišta, a peta (označena natpisom »scola o congregatio«) u najsjevernijem dijelu sklopa, bliže crkvi. U južnom dijelu zgrade kolegija predviđene su prostorije za bolesnike i goste (označene natpisom »camere per Infermi o forastieri«), a učionice (odnosno, kako piše Nickel, škola) spojene su s kolegijem dugačkim hodnikom. Iako je na crtežu prikazano samo prizemlje sklopa, zbog jasno ucrtanih stubišta moguće

je pretpostaviti da je na višim etažama kolegija (prikazanim na vjerojatno kasnijim tlocrtima sačuvanim u pariškoj Bibliothèque Nationale) bilo predviđeno dovoljno mjesta za stanovanje barem šesnaest redovnika, kako to zahtijeva general reda Nickel.

Potvrđena datacija projekta za kolegij s crkvom centralnoga tipa u 1659. godinu donosi određene promjene u kronologiji projekata za dubrovački kolegij koju predlaže Richard Bösel, a koji su sačuvani u Bibliothèque Nationale u Parizu. Crteži koje taj autor datira u proljeće 1661. godine, budući da sadrže prikaze dvaju portala kolegija na sjevernoj strani,⁴⁴ vjerojatno su nastali nakon projekta s crkvom centralnoga tipa. O tom svjedoči tlocrtna dispozicija zgrade kolegija prikazana na – prema Böselu – ranijem projektu, koja je znatno drugačija u odnosu na crtež koji uključuje crkvu: osim različitog smještaja stubišta, dubrovački crtež prikazuje unutrašnje dvorište s četiri učionice (»scola«) na zapadu i sjeveru, refektorijem i jednom manjom prostorijom s istočne strane, te s hodnikom koji okružuje spomenute prostorije i dvorište sa sve četiri strane, odvajajući učionice od vanjskoga zida i omogućavajući pristup u njih. Pariški crteži s naznačenim portalima ne predviđaju istovjetan raspored prostorija (kojima nije naznačena funkcija); točnije, unutrašnje dvorište je veće, s prostorijama s južne, istočne i zapadne strane, a hodnik koji na dubrovačkom projektu okružuje dvorište i spomenuti blok prostorija u potpunosti je izostavljen. Takav projekt bliži je realiziranoj zgradi kolegija. Budući da raspored i broj prostorija na dubrovačkom crtežu (i srodnom pariškom) u potpunosti odgovaraju ranije spomenutim uputama generala reda Nickela o izgledu kolegija, moguće je pretpostaviti da su navedeni pariški crteži nastali nakon dubrovačkoga, a svakako prije veljače 1663. godine, kada iz pisma tadašnjega generalnog vikara (a od 1664. godine generala reda) Giovannija Paola Olive isusovačkom graditelju Serafinu Fabriniju saznajemo da je projekt dovršen, te da njegova prisutnost u Gradu više nije nužna.⁴⁵

Graditelj Serafino Fabrini (Strada in Casentino, Toskana, 1624. – Fano, 1679.),⁴⁶ arhitekt rimske isusovačke pokrajine te graditeljski savjetnik i inspektor (od 1663.), bio je prema Richardu Böselu (1986.) autor projekata za isusovačke kolegije u Fermu (1657.–1658.),⁴⁷ Arezzu (1659.), Anconi (1668.), Montepulcianu (1668.–1669.), Sori (1669.)⁴⁸ i Fanu (1671.–1679.).⁴⁹ *Ljetopis dubrovačkoga kolegija* bilježi da je u Dubrovnik došao zaslugom Franje Gundulića (Francesco Gondola),⁵⁰ rođaka osnivača kolegija Marina Gundulića, koji 1663. nasljeđuje Orsata Ranjinu na mjestu superiora dubrovačkoga kolegija.⁵¹ Fabrini je, međutim, u Dubrovniku puno prije nego što Franjo Gundulić postaje superior: prvi spomen njegova boravka u Dubrovniku javlja se krajem 1659. godine;⁵² prema poznatim dokumentima, ostao je u Gradu do 1663. godine.⁵³ Za vrijeme njegova boravka u Dubrovniku, 1662. godine postavljen je kamen temeljac kolegija,⁵⁴ a isusovci su se u očekivanju nove crkve koristili od dubrovačkih vlasti ustupljenom romaničkom (kasnije gotiziranom) Crkvom sv. Stjepana, koja se nalazila istočno od današnjega isusovačkoga kolegija, uz gradska Vrata sv. Margarite, a koja je srušena u velikom potresu 1667. godine.⁵⁵ Nakon potresa situacija se bitno promijenila: mnoge

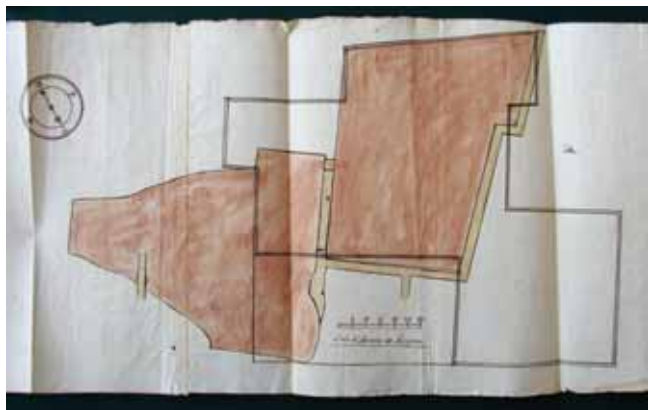
8 Prikaz planiranog smještaja isusovačkoga sklopa prema projektu iz 1659. godine (skala u metrima i dubrovačkim laktima; grafička obrada: T. Pugelnik)

Depiction of the planned location of the Jesuit complex according to the plan of 1659

su kuće na zemljištu predviđenom za izgradnju kolegija i crkve porušene, što je, kako je prije navedeno, isusovcima olakšalo otkup privatnih posjeda i znatno umanjilo njihovu cijenu. Ubrzo nakon potresa, na mjestu na kojem je trebala biti izgrađena crkva isusovci podižu ogradu od ruševina da bi se, između ostaloga, zaštitilo otkupljeno zemljište,⁵⁶ a teren na kojem je bila započeta gradnja odlučuju poravnati.⁵⁷ Sama crkva prije potresa nije bila ni započeta, budući da je na kasnijem projektu za izvedenu jednobrodnu crkvu još vidljiva kuća Gigliatti (Gigliati) u kojoj su se privremeno održavale nastavne aktivnosti,⁵⁸ ona ista koja je označena još na Canaulijevu planu iz 1654. godine i smještena na mjestu koje je Fabrini predvidio za svoju crkvu centralnoga tlocrta.

Predviđena lokacija crkve promijenila se, izgleda, nedugo nakon potresa: 1670. godine isusovcima je za gradnju crkve ustupljeno »zemljište od Ulice Lučarice prema Sv. Petru u duljini od 75 lakata i isto toliko širine«, što je upravo mjesto na kojem je podignuta današnja Crkva sv. Ignacija, budući da je Ulica Lučarica, paralelna s nekadašnjom Ulicom sv. Lucije, nekada bila duža i vodila pravocrtno do južnih zidina grada,⁵⁹ odnosno prolazila je otprilike u ravnini središnje osi današnjeg dvorišta kolegija.⁶⁰

Tako je prvi projekt Serafina Fabrinija, koji zbog brojnih kuća koje su okruživale planirano mjesto izgradnje nije bio ni jako prostran, niti veličanstven,⁶¹ bitno izmijenjen, a nova

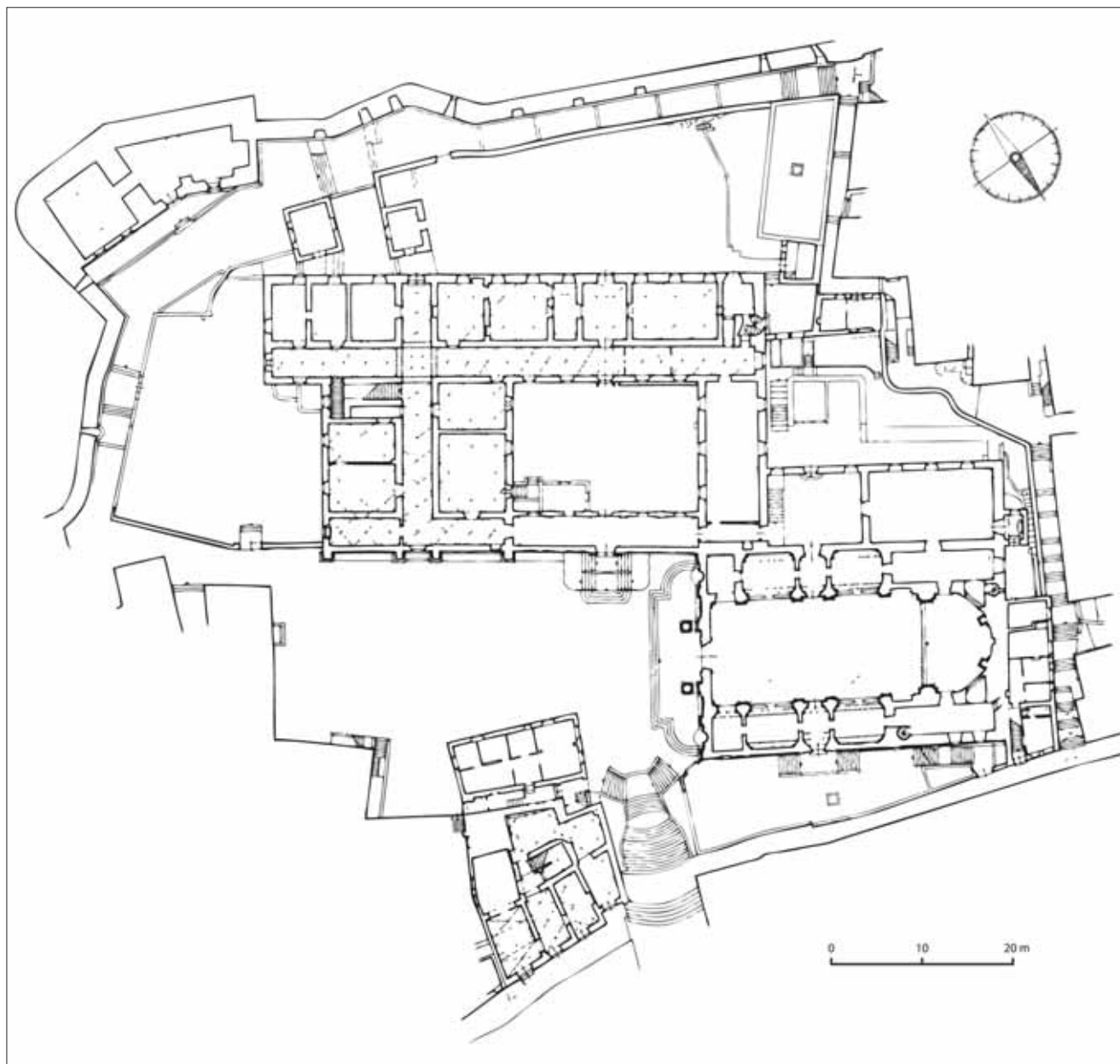
9 Prikaz površine koju treba zauzeti isusovački sklop u Dubrovniku, s naznačenim mjestom kasnijega projekta

Depiction of area that should be occupied by the Jesuit complex in Dubrovnik, with space of the later project indicated

crkva je podignuta sjeverno od zgrade kolegija, ispred koje je otvorena današnja Poljana Ruđera Boškovića, do koje vodi skalinada Pietra Passalacque⁶² (sl. 8). Podudarnosti između Fabrinijeva crteža iz 1659. godine i tlocrta izgrađenoga sklopa kolegija i crkve, vidljive u tlocrtnom rasporedu prostorija kolegija i središnjega dvorišta, dokazuju da su prilikom gradnje prema novom projektu iskorišteni temelji starijega zdanja, započeta 1662. godine.⁶³ Zanimljivo je i da je jedan od ranijih crteža, nastao (odnosno, započeo) vjerojatno u Canaulijevo vrijeme (budući da ne predviđa zatvaranje Ulice sv. Lucije i izgradnju na mjestu Kapele sv. Nikole Tolentina), poslužio kao podloga za prikaz položaja novoga kolegija i crkve projektiranih nakon velikoga potresa (sl. 9). Na njemu je, naime, preko crveno prikazane površine koju bi trebao zauzeti isusovački sklop naknadno ucrtan obris novog projekta kolegija s jednobrodnom crkvom, koja je konačno i izvedena. Nova je crkva, koju je projektirao vrstan isusovački arhitekt Andrea Pozzo (Trento, 1642. – Beč, 1709.),⁶⁴ započeta 1699., a cijeli je sklop svečano otvoren 1725. godine.⁶⁵

Arhitektura u Italiji oko 1659. godine, kada nastaje projekt Serafina Fabrinija za isusovački kolegij i crkvu u Dubrovniku, bilježi nekoliko značajnih projekata centralnih crkava. Gianlorenzo Bernini gotovo istovremeno projektira tri crkve centralnoga tipa – San Tommaso di Villanova u Castelgandolfu (1658.–1661.) s tlocrtom u obliku grčkoga križa, S. Maria dell'Assunzione u Aricciji (1662.–1664.), inspiriranu Panteonom, i ovalnu crkvu s bočnim kapelama Sant'Andrea al Quirinale u Rimu (1658.–1670.).⁶⁶ Francesco Borromini je nekoliko desetljeća ranije u Rimu izveo ovalnu crkvu San Carlo alle Quattro Fontane (1638.–1641.), crkvu Sant'Ivo della Sapienza (1642.–1650.) složena šesterokutnog tlocrta, te od 1653. godine sudjelovao na izgradnji crkve s tlocrtom u obliku grčkoga križa Sant'Agnese in Piazza Navona, koju su 1652. godine započeli Girolamo i Carlo Rainaldi.⁶⁷ Premda je dubrovačka sredina u 17. stoljeću kulturološki bila bliža Rimu nego srednjoj Europi i sjeveru Italije, kojima se priklanjala Rijeka, nije naodmet spomenuti da je u tome gradu nekoliko desetljeća ranije (1637.) nastao prvi

projekt za isusovačku crkvu (danas katedralu), djelo Giacomo Briana, koji svoje arhitektonsko rješenje centralnoga tlocrta crpi iz Serlijeva traktata o arhitekturi.⁶⁸ Nije sigurno koliko su djela sakralne arhitekture velikana talijanske barokne arhitekture utjecala na isusovca Serafina Fabrinija, graditelja koji sam za sebe kaže: »... to daleko nadilazi moju sposobnost, jer nisam učio ...«, a u vrijeme svog boravka u Dubrovniku nada se primitku kakva traktata o arhitekturi kako bi dopunio svoje znanje.⁶⁹ Moguće je da se razlozi za odabir crkve centralnoga, točnije poligonalnoga tlocrta s upisanim bočnim kapelama, povezanim ophodom između masivnih nosača i vanjskoga zidnoga plašta, kriju u veličini posjeda dostupnoga za izgradnju isusovačkoga sklopa. Uzimajući u obzir poteškoće u vezi s otkupom zemljišta, ali i novčane poteškoće s kojima su se suočavali isusovci još od vremena prvotne zamisli o osnivanju i izgradnji kolegija i crkve, moguće je pretpostaviti da se crkva centralnoga tipa mogla lakše uklopiti u terene u posjedu reda. Jedan od ranih primjera (iako neizveden) isusovačke crkve centralnoga tipa jest prvi projekt za crkvu San Fedele u Milanu Pellegrina Tibaldija (Pellegrino de' Pellegrini), koji 1567. godine zbog nedostatka prostora predlaže »okruglu« crkvu (»chiesa tonda«), koja donosi i dodatnu prednost smanjenih troškova.⁷⁰ Isti arhitekt desetak godina poslije (1577.) projektira crkvu San Sebastiano u istome gradu, kružnoga tlocrta s bočnim kapelama, koja se svojim arhitektonskim rješenjem inspirira izravno Panteonom.⁷¹ Odobrenje projekta, baš kao i u slučaju dubrovačkoga kolegija, u svakom je slučaju trebalo doći iz Rima: na Drugoj generalnoj kongregaciji Reda 1565. godine donijeta je odredba da svi novi projekti moraju biti poslani u Rim na odobrenje, čime su proširene odredbe o isusovačkim građevinama donijete na Prvoj generalnoj kongregaciji 1558. godine.⁷² Savjetnik gradnje (*consiliarius aedificiorum*) razmatrao je svaki detaljni arhitektonski nacrt s generalom reda i na mjesto izgradnje nove isusovačke strukture slao svoje primjedbe, što je bila praksa koja se održala gotovo do ukinuća reda 1773. godine. Svaka je isusovačka zajednica obvezno slala dva primjerka projekta, kako bi jedan od njih mogao po odobrenju biti vraćen s naznačenim eventualnim izmjenama,⁷³ a od 1666. godine, prema odredbi generala reda Giovannija Paola Olive, uz arhitektonske su nacрте trebali biti priloženi i detalji dekoracija i arhitektonskoga reda koji se namjeravao primijeniti.⁷⁴ Projekti isusovačkih crkava centralnoga tipa, iako rani i rijetki, upućuju na to da su isusovci, usprkos pokušajima stvaranja standardnoga tipa isusovačke crkve – o čemu svjedoči niz arhitektonskih rješenja idealne isusovačke crkve koje je oko 1580. godine izradio tadašnji glavni arhitekt reda Giovanni de Rosi⁷⁵ – ipak bili otvoreni za različite tipologije sakralnih prostora. Karlo Boromejski (Carlo Borromeo; Arona, Lago Maggiore, 1538. – Milano, 1584.) u svom djelu *Instructiones fabricae et suppellectilis ecclesiasticae* (*Upute za crkvenu gradnju i namještaj*) objavljenom 1577. godine preporuča odabir crkve križnoga tlocrta, jer se kružni tip građevine primjenjivao za poganske hramove, te nije uobičajen među kršćanima.⁷⁶ Ukoliko projekt longitudinalnog tipa nije moguć, odnosno odlike mjesta gradnje zahtijevaju drugačije rješenje, može se slijediti prijedlog arhitekta, no uz odobrenje biskupa.⁷⁷ Moguće je da je odabir

10 Isusovačka crkva i kolegij u Dubrovniku, sadašnje stanje (grafička obrada: T. Pugelnik)
Jesuit church and college in Dubrovnik, current

crkve centralnoga tipa u projektu Serafina Fabrinija iz 1659. godine posljedica konfiguracije terena i prostornog rasporeda postojećih objekata na predviđenom mjestu gradnje, odnosno (ne)mogućnosti njihova otkupa. Još raniji projekt za kolegij i crkvu sačuvan u Bibliothèque Nationale u Parizu⁷⁸ kao prvu ideju prikazuje crkvu longitudinalnoga tipa, odnosno trobrodnu baziliku s transeptom i kupolom. Budući da je zgrada kolegija prikazana na tom projektu znatno manja od one predviđene Fabrinijevim projektom iz 1659. godine, moguće je pretpostaviti da je promjena tlocrta crkve iz bazilike križnoga tlocrta u centralnu građevinu s bočnim kapelama bila posljedica želje i potrebe za podizanjem kolegija većih

razmjera. Povećanjem kolegija prostor dostupan za crkvu znatno se smanjio, te je crkva centralnoga tipa s tlocrtnom dispozicijom koju je predvidio Fabrini mogla zadovoljiti misao o dostojanstvenoj i impresivnoj crkvi koja je bila u središtu uputa o izgledu crkava Karla Boromejskoga.⁷⁹ Prema onome što se može iščitati iz Fabrinijeva projekta, on u velikoj mjeri zadovoljava upute isusovačkoga sveca: crkva je predviđena na povišenom, istaknutom mjestu, sa stubama ispred pročelja (vidljivima, doduše, na kopiji Fabrinijeva projekta poslanoj u Rim); u bočnim su kapelama predviđeni oltari za posebne mise, a sakristija, osim u svetišće, vodi i do glavnoga tijela crkve.

Upute Karla Boromejskoga dosljednije su se mogle poštivati tek projektom nove crkve nastalim nakon velikog potresa 1667. godine (sl. 10). Njime se oslobodilo područje zapadno od zgrade kolegija, koja je u trenutku početka gradnje crkve 1699. godine već djelomično izgrađena.⁸⁰ Nova je crkva An-

dree Pozza djelomično ponovila arhitektonske oblike prve isusovačke crkve Il Gesù u Rimu, te udovoljila zahtjevu Karla Boromejskog za longitudinalnim tlocrtom primjerenim – ili, poslijetridentskim leksikom rečeno, doličnim – kršćanskoj tradiciji.

Prilozi

1.

DAD, *Acta Consilii Rogatorum*, 105, f. 68r–70r

(prijepis dokumenta sačuvanog i u DAD, *Diplomata et acta*, 17. st., sv. 68, br. 2092/2)

22. siječnja 1654. godine

Ill.mi et Ecc.mi PP.ri

Piu SS.ri Consiglieri dell'Ecc.mo Minor Consiglio hoggi che sono gl'undici di Gennaro 1654 si sono trasferiti ad locus dove i Padri Gesuiti intendono di fare il Collegio, e la Chiesa loro, et havendo mesurato cosi la longhezza, come la larghezza del med.o hanno trovato, come qua giù, per prima Faranno una piazzetta d'inanzi la Chiesa loro, la qual piazzetta comincerà dalla Chiesa di S.to Stefano, e dalla casa di D Biagio Piovano della med.a la qual casa del Piovano restarà intatta, e cosi stendendo per longhezza essa piazzetta brazza vinti uno verso l'occidente arriverà alla mezza casa di D Niccha di Tudisi, che guarda verso mezzo giorno, da dove primigiarà essa Chiesa de Padri et andarà in larghezza verso mezzo giorno per brazza quaranta in circa, cioe da d.a mezza casa verso il muro di Giugno Mattheo di Gradi si stenderà brazza quattordici in Tramontana e dalla med.a mezza casa verso Ponente brazza vinti sei, li quali finiti restarà di spatio per la strada commune lo meno dal canto della Chiesa brazza dieci, la qual strada da farsi di nuovo continuerà dalla d.a Chiesa di S.to Stefano, e finirà passando intorno alle mura della Città nella casa del Stai, che è sopra l'hospitale delle Donne, e qui sarà larga brazza sette e mezzo del qual hospitale hanno la soprintendenza li RR.di Preti, e cominciando la fabbricha dalla detta mezza casa seguirà in longhezza di brazza cento trenta sei, et arriverà giusto fino a Garbina ulizza, ivi appunto dove è la casa al presente tenuta dall'hoste, dalla qual casa fino alla Strada di S.ta Lucia non si occuperà altrimenti la strada che ivi vi è al presente. La larghezza poi cominciando dalla casa del d.o Hoste, o, sia dalla strada che le sarà appresso stenderà verso il mezzo giorno, et arrivata al livello (69r) della casa del Publico olim tenuta da D Giuriscia sarà di brazza settanta otto, et al più stretto luogo tirando verso S.ta Lucia la fabbricha sarà discosta dalla muraglia brazza dieci, e questi di brazza dieci serviranno per la strada Maestra che condurrà verso S.ta Maria

Le Chiese di S.ta Lucia S.ta Margarita e di S.to Nicolò di Tolentino non entreranno nella fabbricha ma saranno da quella escluse, così anche la strada di S.ta Lucia, ben vero in fine di quella per commodo dei Padri, e vicino alla casa loro si

farà sopra essa casa strada un'arco, dovendo pigliare per la fabbricha tutte le case, casamenti e terreno che s'includono fra le d.e strade di S.ta Lucia, e Garbina ulizza. Dalla Chiesa di S.to Nicolò Tolentino andando in giù pigliaranno tutte le case, et il sud.o Hospitale i Padri, così anche la casa del Stai nella Strada di S.ta Margarita contigua al d.o Hospitale, notandosi che la casa loro resta più giù, ne di quella s'è pigliata misura alcuna, e tra d.a casa de Padri, e la Chiesa di d.o S.to Nicolò sono di longhezza brazza cinquanta dua. La strada detta pod Kustom, che hora conduce nella strada di S.ta Margarita si serrarà, et è di brazza tre di larghezza in circa, e ciò fino a quanto tiene l'Hospitale, in luogo della quale s'aprirà la sud.a strada nuova che cominciando dalla Chiesa di S.to Stefano passerà intorno, o, sia appresso le mura della Città, e come si è detto finirà nella casa di d.o Stai, che è sopra del sud.o Hospitale, e dovendo riuscire assai più larga della sud.a da serrarsi, et in questo luogo riuscirà larga brazza sette, e mezzo

Vi è un casamento dirutto, ne si sa di chi si sia à canto della casa de Padri che guarda verso il monte insta il Padre Canauli, che questo sia donato à loro, affinche puossino dalla parte di detto casamento i Padri aprir, e far delle fenestre nella casa loro che per altro da d.a parte è oscura

Sono doi fenestre con le loro inserrate che una dalla garzaria (69v) e l'altra dall' Hospitale di Chentra guardano nella essa delli Padri è di donare per honestà religiosa farle serrare puotendosi dalla garzaria aprir fenestre nel detto casamento per havere luce vicina.

Segue la nota delle case che devono entrare nella fabbricha, con li casamenti, strade, e campi

Casa de SS.ri Thesoreri del beneficio

Casa ruinata de SS.ri Gradi

Casa della Sig.ra Niccha Tudisi

Strada dell'Hostaria

Capella di S.ta Croce

Casa del Sig.re Giovanni Giorgi

Casa de SS.ri Canonici

Item un'altra di d.i

Hospitale delle donne

Casa del Sig.re Stai

Casa di S.to Nicola

Casa dei RR.di Padri di S.to Domenico

Casa di Vincenzo Garglieni

Casa del Bielocossi

Casa del Sig.re Christof.o Gigliatti
 Casa che tengono i Padri Gesuiti
 Campo in cui si deve rimetter la strada
 Una casa ruinata
 Un campo con case ruinate
 Due case de RR.di Preti
 Casa di D Nicolò Vincenti
 Casa di N.
 (70r)
 Casa de SS.ri Thesoriери
 Casa di Marino Bezza e
 la gia detta strada, che va serrata

2.

DAD, *Diplomata et acta*, 17. st., sv. 68, br. 2092/4

25. veljače 1654. godine

Ill.mi et Ecc.mi SS.ri

Gio: Battista Canauli della Comp.a di Giesù espone all'E.E. V.V. con quella riccorenza, che deve, d'haver veduto la parte presa dall'Ecc.mo Senato sotto il di 13 di febraio presente circa la vendita da farsi à Padri della Compagnia sud.a dell'Ospitale e case spettanti alla venerabile Confraternita de Sacerdoti, e delle case spettanti al Convento di S. Domenico, et al beneficio di S. Nicolò di Tolentino, e teme che l'obbligo imposto à Padri compratori, di dover edificare o comprare altre case da darsi in ricompensa delle sudette prima di haverne il possesso, possa partorire, che si differisca la venuta de Maestri, e l'aprirsi le scuole, e forse anco qualche disparere o lite, quali detti Padri desiderano sommamente friggire con tutti e massime con gli Ecclesiastici. E accio l'E. E. V. V. vedrano che 'l timo di lui è assai fondato, rappresenta loro, come oltre alla bolla di Greg.o XV. confermata da Urbano VIII., che proibisce l'erettione di nuovi conventi o Collegij Religiosi, dove non possano habitare almeno dodeci soggetti, vi sono decreti delle ultime Congregationi Generali di essa Comp.a, che non solo proibiscano l'erettione di tali Collegij, ma raccomandano caldamente al Generale il dismettere tutti quelli di tal sorte già eretti, mentre possa farsi senza offesa de popoli e de Principi. E la S.tà di N. S.re Innocentio decimo ha più volte raccomandato al med.o Generale della Comp.a l'esecutione di questi decreti, mostrando desiderio, che si dismettano tali Collegij, come nocivi alla disciplina religiosa: E se ciò non si è effettuato, benchè si sia tentato, e proceduto da reclami e doglienze delle Città, e de Principi (b) di che per non contravenire alla mente di S. S.tà, al senso delle Congreg.i Generali, e alle bolle sopradette, non si può aprire Collegio e scuole, fin che non vi sia commodità di habitazione per dodeci soggetti, e per le scuole, e per un' poco di chiesetta per interim, dove senza scapito della disciplina religiosa possano i Padri habitare, et esercitare i loro ministerij, fin che si fabbrichi chiesa e Collegio più comodo e aggiustato. E perche senza l'Ospitale e qualche altra casa delle sopradette

non si può nel sito assegnato havere tal commodità, quindi è che difficolandosi a Padri con l'obbligo soprad.o l'havere il possesso di esso ospitale e case, verrà anco a differirsi l'aprirsi Collegio e scuole. Per tanto supplica l'E. E. V. V. restino servite d'aggiungere alla parte già presa questa particulà, che sia libero a Padri, quando non possino commodamente fabricare o comprare altre case, depositare il prezzo delle case vendute con forme alla stima de Periti in mano sicura ad' arbitro dell'E. E. V. V. fin che si rinvesta in altre case, che servano per l'uso med.o che servivano le vendute: Che 'l tutto riconoscerà per gratia dalla benignità loro. Quas Deus ecc.

(d) adi 25 feb. 1654 nell'Ecc. M C per portar in Pregati

3.

DAD, *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 109, f. 208v–209r(prijepis dokumenta sačuvanog i u DAD, *Diplomata et acta*, 17. st., sv. 68, br. 2092/5)

13. studenoga 1659. godine

Ill.mi et ecc.mi S.ri

Orsatto Ragnina della Compagnia di Gesù supplicando l'ecc. VV. di ogni maggior riverenza g'lespone, ch'essendosi qui da persona intendente esaminata la capacità del sito q'le tanto benignam.te fù concesso dell' e e VV. alli Padri della Compagnia sotto li 24 di genaro 1654, e trovandosi angusto per la Chiesa et officine come dalle misure e partimenti si puo facilmente vedere, compiacere si voglino, onde per ampliarlo ed la fabrica si possa chiudere la strada di S Lucia, pigliare l'horto e la capella di S Nicolò di Tolentino, la casa di d Angelo Constantino nella strada di S Margarita e a questa contigua una casetta delle Venerabil Confraternità de Sacerdoti e di rimpetto tre altre casette l'una della med.a Confraternità, l'altra del S.r Vladislavo di Girolamo Menze, e la terza della Confraternità de Calzolari e in ciò con quelle prerogative e grazie che l'e e VV. si sono compiaciute di fare a medesimi P.ri sotto li 7 di febraro 1659.

La molta pietà dell'e e VV. fa sperare all'oratore che siano per concedere questa poca parte ancora molto confacevole all'ornamento di questa Città e necessaria a quella poca agevolezza che qui e per tutto godono gl'altri Religiosi. Nè col chiudersi la strada di S. Lucia si farebbe pregiudicio ad alcun privato essendo che resterebino d'ambe due i lati le case de Padri della med.a Compagnia e per il passo s'aprirebbe una strada dietro la fortezza di Santa Margarita per tutto il suo ricinto distante otto bracia dalla muraglia. Per la gratia che l'e e VV. faranno (209r) alli P.ri sempre essi saranno venuti a pregare Iddio per ogni maggior aumento e felicità loro si publica come privata e corrisponderli quanto la debolezza delle loro forze li permetterà. Quas Deus felicitet

Bilješke

- 1
U oblikovanju ovoga rada svojim su mi sugestijama i savjetima pomogli dr. sc. Sanja Cvetnić i Danko Šourek, kojima najsrdačnije zahvaljujem. Zahvaljujem akademiku Vladimiru Markoviću na susretljivosti i ustupljenoj literaturi, te voditelju fonda Dubrovačke Republike Zoranu Peroviću i arhivistici specijalistici Ivani Lazarević iz Državnog arhiva u Dubrovniku na pomoći u pronalaženju arhivskih dokumenata. Posebnu zahvalnost dugujem kolegi Tomislavu Pugelniku na pomoći u obradi slikovnog materijala uz tekst.
- O dubrovačkom isusovačkom kolegiju i crkvi značajne priloge u domaćoj literaturi objavili su: KRUNO PRIJATELJ, *Umjetnost XVII. i XVIII. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb, 1956., 33; ISTI, *Dokumenti za historiju dubrovačke barokne arhitekture*, u: *Tkalčićev zbornik*, II (1958.), 129–132, 152–155; ISTI, *Strani barokni arhitekti u Dalmaciji*, u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 716–719; ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Isusovačka arhitektura baroknoga razdoblja u hrvatskim zemljama*, u: *Isusovci u Hrvata: zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija »Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata«*, Zagreb, 1992., 407; ISTA, *Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama*, u: *Isusovačka baština u Hrvata*, katalog izložbe, (ur.) Biserka Rauter Plančić, Zagreb, 1992., 57. Temeljni prilog za povijest dubrovačkoga kolegija, u kojemu autor sabire dotadašnja saznanja objavljena u svojim ranijim priložima, sadržan je u: MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, II, Zagreb, 1987., 1–128.
- 2
VLADIMIR MARKOVIĆ, *Arhitektura u Hrvatskoj*, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, III: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII – XVIII stoljeće)*, (ur.) Ivan Golub, Zagreb, 2003., 602.
- 3
MIROSLAV VANINO, *Prvi Hrvati Isusovci*, u: *Vrela i prinosi*, 4 (1934.), 63. Više o nastojanjima za uspostavljanjem isusovačkoga kolegija u Dubrovniku u 16. stoljeću vidi – ISTI, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb, 1969., 14–31.
- 4
MIROSLAV VANINO, *Gundulići i dubrovački kolegij*, u: *Hrvatska revija*, 12 (1938.), 101; ISTI, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb, 1969., 14–15.
- 5
Ljetopis dubrovačkoga kolegija 1559–1764 (ur. Miroslav Vanino), u: *Vrela i prinosi*, 7 (1937.), 1–6.
- 6
Više o Marinu Gunduliću i uvjetima osnutka dubrovačkoga kolegija: MIROSLAV VANINO (bilj. 4, 1938.), 103–105; ISTI, *O prihodima Dubrovačkoga kolegija*, u: *Vrela i prinosi*, 11 (1940.), 92–93. Oporuka Marina Gundulića datirana 29. srpnja 1634. godine objavljena je u: ĐURO BAŠIĆ, *Elogia Iesuitarum Ragusinorum* (prir. Dragoljub Pavlović), u: *Vrela i prinosi*, 3 (1933.), 17–18.
- 7
O Stjepanu Gradiću: STJEPAN KRASIĆ, *Stjepan Gradić (1613–1683): život i djelo*, Zagreb, 1987. (o dubrovačkom kolegiju posebno 54–63); ISTI, *ad vocem* Gradić, Stjepan, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. V, Zagreb, 2002., 116–118, s novijom literaturom.
- 8
Pismo generala Nickela dubrovačkim vlastima u kojem preporuča Canaulija, datirano 4. listopada 1653. godine, objavio je KRUNO PRIJATELJ (bilj. 1, 1958.), 154.
- 9
Prema podacima koje navodi Stjepan Krasić Canauli je boravio u Dubrovniku u dva navrata: od listopada 1653. do sredine 1654. godine, nakon čega ponovno dolazi u Dubrovnik početkom 1655. godine – STJEPAN KRASIĆ (bilj. 7, 1987.), 56–58. U *Ljetopisu dubrovačkoga kolegija* navodi se da je Canauli napustio Dubrovnik nakon dvije godine, odnosno 1656. godine: »Ma il Padre Canauli con il Padre Ppinola (*sic*) partirono da Ragusa doppo due anni, cioè nel 1656.« – *Ljetopis* (bilj. 5), 18.
- 10
KRUNO PRIJATELJ (bilj. 1, 1958.), 128 (slikovni prilog izvan teksta).
- 11
Državni arhiv Dubrovnik (dalje DAD), *Diplomata et acta* (dalje DA), 17. st., sv. 68, br. 2092/17.
- 12
Vidi bilj. 9.
- 13
Prijevod pisma Goswina Nickela Orsatu Ranjini donosi MIROSLAV VANINO (bilj. 1), 53; izvorno objavljen na latinskom u: ĐURO BAŠIĆ (bilj. 6), 33–35, te u: *Ljetopis* (bilj. 5), 18–19.
- 14
ISTO.
- 15
MIROSLAV VANINO (bilj. 1), 52.
- 16
DAD, DA, 17. st., sv. 68, br. 2092/17. Kupoprodajni ugovori iz fonda »Vendite cancellariae« (kako je navedeno na početku svakog dokumenta, »Ex Libro Venditionum publicae Cancellariae Rhagusinae«) sačuvani su u prijepisu u: DAD, *Chiese e monasteri*, sv. 2., »Diversa pro collegio Societas Jesu erigendo 1659«, 1639.–1698.
- 17
Taj podatak potvrđuje tvrdnju M. Vanina da je Franjo Gundulić postao superior dubrovačkoga kolegija 1663., a ne 1661. godine, kao što navodi Đuro Bašić u djelu *Elogia Iesuitarum Ragusinorum*, te *Ljetopis dubrovačkoga kolegija*. – MIROSLAV VANINO (bilj. 1), 56, bilj. 2.
- 18
Podatak o otkupu ruševina i zemljišta Crkve sv. Lucije donosi i Lukša Beritić, te dodaje da je u tu svrhu izdvojen iznos od 130 zlatnih dukata. – LUKŠA BERITIĆ, *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10 (1956.), 54.
- 19
DAD, DA, 17. st., sv. 68, br. 2092, g. 1654–1658. Na crteže i navedenu arhivsku mapu Lovri Kunčeviću, istraživaču Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, i voditelju fonda Dubrovačke Republike Državnog arhiva u Dubrovniku Zoranu Peroviću ukazala je Erica Mezzoli, doktorandica s Università degli Studi di Trieste, kojima najsrdačnije zahvaljujem na dobivenim informacijama.
- 20
DAD, DA, 17. st., sv. 68, br. 2092/11.
- 21
DAD, DA, 17. st., sv. 68, br. 2092/12.

- 22
DAD, *DA*, 17. st., sv. 68, br. 2092/13.
- 23
DAD, *DA*, 17. st., sv. 68, br. 2092/10.
- 24
Priatelj je Canaulijev plan pronašao u svesku »Atti riguardanti la congregazione Melitense e Cassinense, la fondazione del Collegio e Chiesa dei P. P. Gesuiti« u DAD, *Acta Sanctae Mariae Maioris*, 17. st., XI, br. 1254, 1643.–1657., f. 215. Usp. bilj. 10.
- 25
»Si accerta che il sito, che si domanda e desidera, è solo quello compreso dalla linea punteggiata diviso in 26. membri descritti con venti sei numeri.« – DAD, *DA*, 17. st., sv. 68, br. 2092/11.
- 26
DAD, *Acta Consilii Rogatorum* (dalje *Cons. Rog.*), 105, f. 68r–70r (prijepis dokumenta sačuvanoga i u DAD, *DA*, 17. st., sv. 68, br. 2092/2), 22. siječnja 1654. godine.
- 27
»Che per unire il campo n.º 20 co'l resto del sito, sarà necessario fare un' arco à volto dalle case n.º 15. e 16, per non serrare la strada, che vâ à S.ta Lucia.« – DAD, *DA*, 17. st., sv. 68, br. 2092/11.
- 28
DAD, *DA*, 17. st., sv. 68, br. 2092/4, 25. veljače 1654. godine.
- 29
RICHARD BÖSEL, *Jesuitenarchitektur in Italien 1540–1773: Die Baudenkmäler der römischen und der neapolitanischen Ordensprovinz*, I, Wien, 1986., 50; crtež ranije objavljuje JEAN VALLERY-RADOT, *Le recueil de plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservé à la Bibliothèque Nationale de Paris*, Rome, 1960., 11 (br. 31, sign. Hd–4a, 47), koji za dataciju crteža navodi »1660?«.
- 30
Podatke o tome kako je trebala izgledati prva isusovačka crkva u Dubrovniku donosi još Giuseppe Gelcich: GIUSEPPE GELCICH, *Dello sviluppo civile di Ragusa, Ragusa, 1884.*, 97. On na temelju arhivskih podataka navodi da je »crkva trebala biti izgrađena nalik na Panteon, savršeno kružnog oblika, s kupolom i pet oltara« (»La chiesa doveva essere sul modello del Panteon, di forma perfettamente rotonda, a cupola e con cinque altari.«) Autor u bilješci navodi i arhivski izvor (»Libr. Div. Canc. 1658. c. 209. ad a 1654 f LXVIII n. 209. ad a 1654–1659«), nažalost pogrešno. Dva dokumenta na koje upućuje ne nalaze se u fondu Diversa Cancellariae, nego u *Acta Consilii Rogatorum* (*Cons. Rog.*, 105, 1654., f. 68r–70r i 109, 1659., f. 208v–209r), te ih donosimo u prilogu. U njima se, međutim, ne spominje oblik crkve, kao ni kupola i pet oltara, pa pretpostavljamo da je Gelcich morao poznavati Fabrinijev crtež u Dubrovačkom arhivu, iako mu ne navodi signaturu. Na susretljivosti i pomoći u otkrivanju dokumenata koje citira Gelcich najsrdačnije zahvaljujem arhivistici specijalistici Državnog arhiva u Dubrovniku Ivani Lazarević.
- 31
DAD, *Cons. Rog.*, 109, f. 208v–209r (prijepis dokumenta sačuvana i u DAD, *DA*, 17. st., sv. 68, br. 2092/5), 13. studenoga 1659. godine.
- 32
Lukša Beritić smješta Crkvu sv. Nikole Tolentina, sagrađenu 1467. godine, istočno od današnjih Passalacquinih stuba; prema ovdje objavljenom projektu kolegija i crkve, te arhivskim dokumentima ona se nalazila južnije prema gradskim zidinama, sa začelne strane crkve sv. Lucije. Vidi: LUKŠA BERITIĆ, *Urbanistički razvitak Dubrovnika* (Zagreb, 1958.), 72 i slikovni prilog.
- 33
Bratovština dubrovačkih popova sv. Petra *in cathedra antiochensi* postoji od kraja 14. stoljeća (1393.), a u 19. stoljeću preustrojena je pod imenom »Popovski zbor«. – STANKO LASIĆ, *Crkvene bratovštine u nadbiskupiji s posebnim osvrtom na »Popovski zbor«, u: Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije: zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.–1998.)*, (prir.) Želimir Puljić i Nediljko Ante Ančić, Dubrovnik–Split, 2001., 695–699.
- 34
Dubrovački pjesnik Vladislav Jeronimov Menčetić (Dubrovnik, 1617.–1666.) u Dubrovniku je posjedovao nekoliko kuća – usp. SVETLANA RADULOVIC-STIPČEVIĆ, Vladislav Menčetić, dubrovački pesnik XVII veka, Beograd, 1973., 55–57. U trenutku kada je pisan dokument, 1659. godine, ime Vladislavo di Girolamo Menze u Dubrovniku nosi samo navedeni pjesnik. Na tom podatku zahvaljujem dr. sc. Nenadu Vekariću.
- 35
O bratovštini cipelara ili crevljara (»Confraternita di calzolarj«, kako se navodi na početku statuta bratovštine), koja se spominje još u 14. stoljeću, i o njezinu statutu, usp. KOSTA VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka*, sv. II: *Dubrovačke obrtne korporacije (cehovi) od XIII. do XVI. vijeka*, Zagreb, 1900., XVIII–XXII, 55–76.
- 36
Kako sam Ranjina navodi u dokumentu upućenom Vijeću umoljenih (prilog 3), »... sito q'le tanto benignam.te fù concesso dell'e e VV alli Padri della Compagnia sotto li 24 di genaro 1654 ...« – DAD, *Cons. Rog.*, 109, f. 208v.
- 37
Goswin Nickel Orsatu Ranjini, 29. XI. 1659.: »Se si prende resolutione d'ampliare il sito, dal che nascerà necessità d'occupare la Chiesiola, V. R. mandi l'informazione per poter chieder licenza dal Papa.« – RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 56, dok. 3.
- 38
Crtež je objavio JEAN VALLERY-RADOT (bilj. 29), 11 (br. 33, sign. Hd–4b, 50), koji ga datira u 1669. godinu, te zatim RICHARD BÖSEL (bilj. 29), slikovni prilog 23, s datacijom »nakon 13. VIII. 1661 (?).« U domaćoj literaturi objavio ga je MIROSLAV VANINO (bilj. 1), slikovni prilog 11, te kasnije ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 1, 1992., katalog izložbe), 47, 57, gdje u potpisu pod slikom stoji godina 1659. kao datacija crteža, premda se u tekstu navodi: »Prvi plan crkve Sv. Ignacija u Dubrovniku, tvorac kojega je isusovac arhitekt *Serafino Fabrini*, centralna je građevina poligonalnog tlocrta pod kupolom s lanternom i vijencem međusobno spojenih kapela. Taj je plan S. *Fabrini* predložio zajedno s planom kolegija 1669. god., došavši 1659. u Dubrovnik nakon što je superior Giovanni Battista Canauli 1653. dao snimiti zemljište.« Projekt s crkvom centralnog tipa datiran je u godinu 1669. u: ISTA (bilj. 1, 1992., zbornik), 407.
- 39
RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 58.
- 40
»... Venne il profilo della facciata della fabrica, e fù detto, che si doveva restringere, perchè era troppo sontuoso ...« – RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 57, dok. 9.
- 41
Riječ je o crtežima koje Vallery-Radot objavljuje pod rednim brojevima 36 i 37 (sign. Hd–4a, 37–38), od kojih Bösel reproducira samo drugi. – JEAN VALLERY-RADOT (bilj. 29), 11; RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 58.

42

Vidi bilj. 13.

43

MIROSLAV VANINO (bilj. 1), 53.

44

Vidi bilj. 41.

45

Giovanni Paolo Oliva Serafinu Fabriniju, 24. II. 1663.: »M'è stata carissima l'informazione, che m'havete dana dello stato di cotesta fabrica, e mi piace assai che è ridotta a termine, che senza la vostra presenza si può seguitare da ogn'altro senza pericoli di errare nel disegno ...« – RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 57, dok. 10.

46

O njemu vidi: MIJO KORADE, Prinosi o isusovačkom graditeljstvu u Hrvatskoj u 17. i 18. st., u: *Vrela i prinosi*, 17 (1987./88.), 131; ISTI, *ad vocem* Fabrini, Serafino, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb, 1998., 113 i literatura koju navodi.

47

RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 74.

48

Richard Bösel pripisuje Fabriniju projekte za kolegije u Arezzu, Anconi, Moltepulcianu i Sori na temelju sličnosti rukopisa – RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 31 (Arezzo), 21 (Ancona), 116 (Montepulciano), 295 (Sora).

49

ISTO, 68–69.

50

»1661. Venne per Superiore della Residenza il Padre Francesco Gondola, che condusse seco il F. Serafino, quale fece il disegno per la fabrica del Collegio.« – *Ljetopis* (bilj. 5), 21.

51

Usp. bilj. 17.

52

General reda Goswin Nickel superioru Orsatu Ranjini, 29. XI. 1659.: »... Se il fratello Serafino sodisfa con la sua architettura, non hò difficoltà di lasciarlo costi per indirizzo della fabrica, mà V. R. vi pensi bene.« – RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 56, dok. 3.

53

MIJO KORADE (bilj. 46, 1987./88.), 131, gdje autor sažima saznanja Richarda Bösela, koja nadopunjuje vlastitim arhivskim istraživanjima.

54

GIUSEPPE GELCICH (bilj. 30), 97; ĐURO BAŠIĆ (bilj. 13), 42; *Ljetopis* (bilj. 5), 21. Ne navodeći izvor, Niko Gjivanović piše: »... a tome kolegiju udari temelj o. Frano Gundulić, netom dogje u Dubrovnik g. 1662, i za taj kolegij bi svečano postavljen prvi kamen na mjestu u »Ulici Kneza Krvaša« (prije zv. »Ulica Montenerova«).« To bi značilo da je zgrada kolegija isprva bila započeta na suprotnoj (zapadnoj) strani današnje Poljane Ruđera Boškovića u odnosu na sadašnji položaj kolegija, te onaj koji prikazuju sačuvani crteži, za što nema nikakve potvrde. – NIKO GJIVANOVIĆ, Dubrovački Kolegij: »Collegium Societatis Jesu« – »Collegium Rhagasinum«, u: *Narodna svijest*, 10. IV. 1940., 2.

55

LUKŠA BERITIĆ (bilj. 32), 34, 71.

56

»Dovendosi ripulire dalle rovine e terra dietro le finestre della prima scuola dirimpetto alla sorta, dove prima che seguisse il

terromoto dovevasi fabricare la chiesa (come nel disegno approvati dai nostri Superiori in Roma e sta riposto nell'Archivio di questo Collegio) si giudicò lasciarvi un recinto di macerie, primo per non perdere il sito comprato, 2° per allontanare dalle finestre della scuola, della casa e della cantina ogni sudiciume e fetore, 3° per che potesse servire o per orto o gallinaro alzati che fossero i muri. Si diminuì anche alquanto detto sito per lasciare più libera la crociata delle strade, bastando (secondo le conventioni) che rimanessero braccia sette e mezza lungo le mura della Città per una ragionevole strada.« – *Ljetopis* (bilj. 5), 170.

57

Ljetopis (bilj. 5), 170.

58

Usp. projekt za kolegij i jednobrodnu crkvu s bočnim kapelama nastao nakon potresa, na kojemu je nasuprot pročelju crkve (dakle na mjestu koje je na Fabrinijevu projektu predviđeno za crkvu) slovom »Q« označena »Casa vecchia per le scuole«. U domaćoj literaturi crtež je objavljen u: ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 1, 1992., katalog izložbe), 47. Podatak da su isusovci poučavali u kući Gigliatti donosi GIUSEPPE GELCICH (bilj. 30), 97.

59

LUKŠA BERITIĆ (bilj. 32), 34; usp. i prikaz izmjena nastalih gradnjom isusovačke crkve i kolegija, 66–67.

60

LUKŠA BERITIĆ (bilj. 18), 54.

61

»... ille tamen prima eius fundamenta iecit anno 1662 Fratre Seraphino Societatis Iesu, architecto non ignobili, qui prius eius formam descripserat, sed propter loci angustias, domorumque frequentiam neque satis ampla, nec magnifica;...« – ĐURO BAŠIĆ (bilj. 13), 42.

62

O djelatnosti Pietra Passalacque u Dubrovniku vidi: VLADIMIR MARKOVIĆ, Pietro Passalacqua u Dubrovniku, u: *Peristil*, 24 (1981.), 95–114.

63

Drugi projekti kolegija nastali prije potresa 1667. godine sačuvani u Bibliothèque Nationale u Parizu, no kasniji od projekta Serafina Fabrinija s crkvom centralnoga tipa, po tlocrtnoj su dispoziciji bliži sadašnjem zdanju.

64

KRUNO PRIJATELJ (bilj. 1, 1982.), 716–719; VLADIMIR MARKOVIĆ (bilj. 2), 602.

65

MIROSLAV VANINO (bilj. 1), 76.

66

RUDOLF WITTKOWER, Art and architecture in Italy 1600 to 1750, (Harmondsworth) 1982. (1958.), 176–184.

67

ISTO, 198–217.

68

NINA KUDIŠ, Projekt Giacoma Briana za isusovačku crkvu sv. Vida u Rijeci, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34 (1994.), 269–281.

69

Kako sam Fabrini piše generalu reda Nickelu 26. V. 1660. godine: »... con il Lodarne la Divina Bonta per l'Abilità, che mi da per servizio della Compagnia e che non in tende in che consiste il Trattenimento, che dite di voler mandare. Sarà forse qual che

Trattato di Architettura, e lo vederà Volentieri. Io qui Rispondo, che non ò preteso di dir questo, perchè ciò supera di gran lunga la mia capacità per non avere studiato, ma solo pretendevo, di far conoscere a Vostra Paternità, come io stavo ozioso, e però mi andavo Trattenendo al Tavolino a far di quelle Bagatelle.« – RICHARD BÖSEL (bilj. 29), 56, dok. 5.

70

RICHARD BÖSEL, Jesuitenarchitektur in Italien 1540–1773: Die Baudenkmäler der mailändischen Ordensprovinz, II, Wien, 2007., 203–204, 221.

71

WOLFGANG LOTZ, Architecture in Italy 1500 – 1600, (New Haven) 1995. (1974.), 141–142.

72

RUDOLF WITTKOWER, Problems of the Theme, u: *Baroque Art: The Jesuit Contribution*, (ur.) Rudolf Wittkower i Irma B. Jaffe, New York, 1972., 6.

73

JEFFREY CHIPPS SMITH, Sensuous worship: Jesuits and the art of the early Catholic Reformation in Germany, Princeton, 2002., 106–107.

74

FRANCIS HASKELL, The Role of Patrons: Baroque Style Changes, u: *Baroque Art: The Jesuit Contribution*, (ur.) Rudolf Wittkower i Irma B. Jaffe, New York, 1972., 60.

75

RUDOLF WITTKOWER (bilj. 72), 7; GIOVANNI SALE, Architectural simplicity and Jesuit architecture, u: *The Jesuits and the Arts 1540 – 1773*, Philadelphia, 2005., 38, 39.

76

EVELYN CAROLE VOELKER, Charles Borromeo's Instructions fabricate et suppellectilil ecclesiasticae, 1577, Book I and Book II, a translation with commentary and analysis; rukopis iz 2008. godine djelomično pripremljen za tisak dostupan na internet-skoj stranici www.evelynvoelker.com (pregledano 15. IX. 2009.), knjiga I, 6.

77

ISTO.

78

Vidi bilj. 29.

79

ANTHONY BLUNT, Artistic Theory in Italy 1450–1600, Oxford, 1964. (1940.), 127–128; SANJA CVETNIC, Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština, Zagreb, s. a. (2007.), 165–170.

80

Zgrada kolegija bila je djelomično izgrađena i u funkciji već 1677. godine, sudeći prema zapisu iz jednog arhivskog dokumenta iz 1686. godine: »La fabrica del Collegio fù cominciata nel 1670, et in 7 anni fù perfectionato un braccio di essa in modo, che si cominciò ad habitar in esso con ogni commodità religiosa.« – ROBERTA MARIA DAL MAS, Le opere architettoniche a Ragusa, Lubiana, Trieste, Montepulciano, Belluno e Trento, u: Andrea Pozzo, (ur.) Vittorio De Feo i Valentino Martinelli, Milano, 1996., 184, 202 bilj. 7.

Summary

Tanja Trška Miklošić

An Unrealized Project of the Jesuit Church and College (1659) in Dubrovnik

The complex of the Jesuit church and college in Dubrovnik, erected between 1699 and 1725, is considered one of the most representative examples of Baroque architecture in Croatia. The first plans of the complex were drawn some forty years prior to the construction of the present structure, and were not realized partly due to the disastrous earthquake of 1667. In October 1653, the Jesuit Giovanni Battista Canauli was sent to Dubrovnik from Rome with the task of negotiating the location of the planned Jesuit college and church with the Republic. During his stay in Dubrovnik (until 1656), Canauli drew several situation plans of the site intended for the construction of the college and church, which were changed after 1658 when Orsat Ranjina assumed the position of the Jesuit superior in Dubrovnik. The author of the project preserved in State Archives in Dubrovnik, dated 1659 according to

its content and related archival documents, was the Jesuit architect Serafino Fabrini (Strada in Casentino, Toscana, 1624 – Fano, 1679), who stayed in Dubrovnik between 1659 and 1663. The project represents a centrally planned, polygonal church with lateral interconnected chapels between massive pillars. The choice of a centrally planned church was probably the result of the configuration of the ground and the disposition of existing objects on the chosen site, as well as the (im)possibility of their acquisition. Similarities between Fabrini's plan of 1659 and the plan of the realized Jesuit complex testify to the fact that the foundations of the older building, begun in 1662, were reused in the construction of the existing complex.

Key words: Dubrovnik, Jesuits, architecture, 17th century